

DÖVLƏT, QANUN VƏ DİN

(Problemlər və mülahizələr)

Əsədulla Qurbanov

*BDU-nun İslamşünaslıq
Elmi-Tədqiqat Mərkəzinin
rəhbəri, AMEA-nın İnsan
Hüquqları İnstitutunun
“Din və ictimai təhlükəsizlik”
şöbəsinin müdiri,
fəlsəfə elmləri doktoru,
professor*

Yazının sərlövhəsində ehtiva olunan problem, həmişə olduğu kimi, günümüzdə də xüsusi aktualıq kəsb edir. Məhz buna görə də, hər şeydən əvvəl, həmin problemin izahını zaman və məkan müstəvisində şərh etmək istərdik. Zamana qiymət verərkən qeyd etmək istərdik ki, yaşadığımız hazırkı XXI əsr qloballaşma, inteqrasiya və informasiya texnologiyaları proseslərinin geniş vüsət aldığı bir dövrdür. Şübhə yox ki, bu proseslər müasir cəmiyyətin, demək olar ki, bütün tərəf və istiqamətlərinə, o cümlədən sosial, ictimai, siyasi, mədəni və mənəvi həyatının əksər sahələrinə həm müsbət-pozitiv, həm də mənfi-neqativ təsir gücünə malikdirlər. Məkana gəldikdə isə, onu qeyd etmək istərdik ki, yuxarıda göstərilən proseslərin cərəyan etdiyi ünvan müstəqil Azərbaycandır.

Doğrudur, sözügedən problem ölkəmizdə sovet dönəmi zamanı da öz aktuallığını saxlamağa çalışmışdır. Lakin ölkəmizdə həmin dövrdə mövcud olan ictimai quruluş-sosializm və onun mahiyyətindən irəli gələn kommunist ideologiyası məqalənin sərlövhəsində ehtiva olunan fikrin elmi-nəzəri cəhətdən siyasi hüquqi status almasına xeyli dərəcədə mane olurdu.

Burada, yeri gəlmişkən, çox mühüm bir məsələyə toxunmaq istərdik. Məlum olduğu kimi, ötən əsrin 80-ci illərinin əsasən ikinci yarısından sonra xeyli dərəcədə obyektiv və daha çox mənada subyektiv amillər nəticəsində “sosializm dünyasında”, o cümlədən keçmiş SSRİ məkanında, eləcə də Azərbaycan Respublikasında çox sərt “sosial və siyasi küləklər” əsdi. Başqa sözlə desək, bu məkanda köklü şəkildə baş verən mühüm nəticə bundan ibarət oldu ki, mü-tərəqqi bəşəriyyətin inkişafında bilavasitə özünə-məxsus neqativ və pozitiv rol oynayan sosializm və onun mahiyyətindən irəli gələn kommunist ideologi-

yası zamanın gərdisinə duruş gətirə bilməyərək iflasa uğradılar. Bu tarixi prosesin digər çox mühüm nəticəsi bundan ibarət oldu ki, keçmiş SSRİ-yə daxil olan respublikalarda, o cümlədən Azərbaycanda milli müstəqillik əldə edildi. Yalnız və əsasən bundan sonra sözügedən məsələ barədə problemlər özünün elmi, siyasi və hüquqi cəhətdən müsbət həllini tapmağa başladı. Bu münasibətlə konkret faktlar, misallar da göstərmək olar. Məsələn, 1992-ci ildə o zamankı ölkə başçısı, mərhum Əbülfəz Elçibəyin imzası ilə **“Dini etiqad azadlığı haqqında”** xüsusi sərəncam imzalanmışdır. Bu, sözügedən sahədə, müstəqil Azərbaycanda ilk hüquqi və dövlət sənədi idi. Həmin hüquqi aktda dövlət, qanun və din məsələlərinin qanunvericiliklə tənzimlənməsinin bir sıra aktual məsələləri müsbət istiqamətdə öz həllini tapmaqda rola malik olmuşdur. Buna baxmayaraq, orada bəzi məsələlər yəni dövlət, din, qanun məsələləri, elmilik, obyektivlik, məntiqilik və dünyəvilik baxımından məhdud formada öz əksini tapmışdır. Bu, Azərbaycan xalqının ümummillili lideri Heydər Əliyevin diqqətindən kənar qalmamışdır. Ulu öndər bunu nəzərə alaraq 1996-cı ilin iyun ayında **“Dini etiqad azadlığı haqqında Qanuna əlavələr və dəyişikliklər edilməsi barədə”** xüsusi sərəncam imzalamışdır. Bu hüquqi dövlət sənədində 1992-ci ildə imzalanan qanunvericilik aktındakı məhdudiyətlər, demək olar ki, əsasən aradan qaldırılmışdır. 1995-ci ildə isə ölkəmizin ilk demokratik konstitusiyasında sözügedən problem, demək olar ki, tam olaraq öz müsbət həllini tapmışdır. Məsələn, konstitusiyanın **“Din və dövlət”** adlı 18-ci maddəsində deyilir:

I. Azərbaycan Respublikasında din dövlətdən ayrılır. Bütün dini etiqadlar qanun qarşısında bərabərdir.

II. İnsan ləyaqətini alçaldan və ya insanpərvərlik prinsiplərinə zidd olan dinlərin yayılması və təbliği qadağandır.

III. Dövlət təhsil sistemi dünyəvi xarakter daşıyır¹.

Göründüyü kimi, həmin maddənin 1-ci bəndində qanunçuluqla təsbit olunmuş müddəalarda

dövlət-din münasibətləri elmilik, obyektivlik, məntiqilik və dünyəvilik baxımından özünün uğurlu hüquqi həllini tapmışdır. Əlbəttə, bu heç də təsadüfi deyildir. Çünki bu problemin həlli dünyanın iri, inkişaf etmiş qabaqcıl dünyəvi dövlətlərinin

¹“Azərbaycan Respublikasının konstitusiyası”, Bakı, 1999, səh.8

konstitusiyaya quruculuğuna əsaslanır. 18-ci maddənin 1-ci bəndində qanunçuluqla təsbit olunan fikir əsasən bunlardan ibarətdir ki, müstəqil Azərbaycanda din dövlətdən ayrıdır. Bütün dini etiqadlar qanun qarşısında bərabərdir. Başqa sözlə desək, müstəqil Azərbaycan dövləti respublikamızda qanun çərçivəsində rəsmi fəaliyyət göstərən Qafqaz Müsəlmanları İdarəsinin, Rus Pravoslav İcmasının və Yəhudi Sinaqoqunun daxili işlərinə qarışmır. Adları çəkilən dini qurumlar da dövlətimizin xarici və daxili siyasətinə müdaxilə etmir. Lakin bu, heç də o demək deyildir ki, dövlətimiz dinə, dini qurumlara, dindarlara, yəni İslam ardıcılıqlarına qayğı göstərmir. Yox, bu əsla belə deyildir. Dövlətimiz yeri gələndə dini qurumlara da maddi və mənəvi dəstək verir. Digər tərəfdən, ölkəmizdə fəaliyyət göstərən din-İslam ardıcılıqları Azərbaycan vətəndaşlarıdır. Onların da seçib-seçilmək, azad fikir söyləmək, düşünmək hüquqları vardır. İndi ölkəmizin parlamentində və bələdiyyələrində xeyli sayda din-İslam ardıcılıqları vardır.

Həmin maddənin 3-cü bəndində qanunçuluqla təsbit olunmuş müddəə da elmlilik, obyektivlik, məntiqilik və dünyəvilik prinsiplərinə əsaslanır. Yeri gəlmişkən, qeyd etmək lazımdır ki, elm, o cümlədən ictimai humanitar, sosial elmlər, eləcə də **dinşünaslıq** və **islamşünaslıq** elmləri çox məhsuldar qüvvədir. Yuxarıda sadalanan elmlərdən dinşünaslıq və islamşünaslıq elmləri dövlət, cəmiyyət münasibətlərinin tənzimlənməsində müstəsna dərəcədə xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Başqa sözlə, bir qədər də konkret desək, **dinşünaslıq**, o cümlədən xüsusilə **islamşünaslıq elmi ümumbəşəri mənəvi dəyərlərin mühüm tərkib hissələrindən biri olan, Şərqdə sivilizasiyanın inkişafının, insan təfəkkürü və onun təkamülünün müəyyən mərhələsində meydana gələn planetar miqyaslı ictimai şüurun bilavasitə özünəməxsus spesifik formalarından sayılan, sosial, tarixi hadisə və fenomen kimi səcyyələndirilən İslam dininin mənşəyini, mahiyyətini, fəlsəfəsini, sosiologiyasını, psixologiyasını və fenomenologiyasını elmlilik, obyektivlik, məntiqilik və dünyəvilik baxımından şərh və izah edən bir elmdir.**

Lakin 18-ci maddənin ikinci bəndində ehtiva olunan fikirlərdə bir yanlışlıq var. Belə ki, tarixi təcrübənin göstərdiyi kimi, insan ləyaqətini alçaldan və ya insanpərvərlik prinsiplərinə zidd olan monoteist (təkallahlıq) dinlər olmamış, yoxdur və ola da bilməz. Bunu Allah haqqında elm olan ilahiyyat da (teologiya da), dünyəvi, ümumbəşəri elmlərdən olan **dinşünaslıq** da, **islamşünaslıq** da bir daha təsdiqləyir.

Dinşünaslıq və islamşünaslıq elmlərinin is-

bat etdiyi kimi, bütün monoteist dünya dinlərində, buddizmdə, xristianlıqda, o cümlədən xüsusi ilə islamda, habelə milli dinlərdə-iudaizmdə, hinduizmdə, sihhizmdə, daosizmdə, sintoizmdə, şamanizmdə... insanpərvərlik motivləri vardır və onlar kifayət qədər də güclüdür. Təsədüfi deyildir ki, Azərbaycan xalqının ümummilli lideri Heydər Əliyev milli və ümumbəşəri mənəvi dəyərlərlə zəngin olan din, o cümlədən xüsusilə İslam dini və onun əsasını təşkil edən müqəddəs Quran, habelə islamşünaslıq elmi haqqında kəlam xarakterli aşağıdakı fikirlərini söyləmişdir: **“İnsanların mənəvi sərvətlərinin hamısından dinin fərqi ondadır ki, o, dini mənsubiyyətindən asılı olmayaraq həmişə insanları dostluğa, həmrəyliyə, birliyə dəvət etmişdir.”**¹

Müstəqil Azərbaycanda islamşünaslıq elminin inkişaf etdirilməsi üçün respublikamızın əlaqədar elm və təhsil ocaqlarının, habelə orada bu sahədə çalışan mütəxəssislərin qarşısına çox böyük və mühüm vəzifələr durur. Bu vəzifələrin müvəffəqiyyətlə yerinə yetirilməsi məqsədilə Bakı Dövlət Universitetində **İslamşünaslıq Elmi-Tədqiqat Mərkəzi**, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Fəlsəfə, Sosiologiya və Hüquq İnstitutunda **“Dinşünaslıq və mədəniyyətin fəlsəfəsi”**, İnsan Hüquqları İnstitutunda **“Din və ictimai təhlükəsizlik”** şöbələri yaradılmışdır. BDU-nun adı çəkilən mərkəzində, AMEA-nın qeyd olunan institutlarındakı şöbələr tərəfindən sözügedən sahədə bir sıra önəmli işlər görülmüşdür. BDU-nun qeyd olunan mərkəzi tərəfindən **“Müasir dövrdə islamşünaslığın aktual problemləri”** mövzusunda respublika miqyaslı elmi-nəzəri və əməli xarakterli konfrans keçirilmişdir. Həmin konfransın tövsiyəsi əsasında **“Azərbaycanda islamşünaslığın konsepsiyası”** hazırlanmış, Fəlsəfə, Sosiologiya və Hüquq İnstitutunda 00.09.13- **“Dinşünaslıq və mədəniyyətin fəlsəfəsi”** indeksi, şifrəsi üzrə namizədlik və doktorluq dissertasiyaları yazılıb müdafiəyə buraxılmışdır.

AMEA-nın İnsan Hüquqları İnstitutunda 2011-ci ildə **“Din və ictimai təhlükəsizliyin aktual problemləri”** mövzusunda respublika miqyaslı elmi-nəzəri və əməli xarakterli konfrans keçirilmiş, eyni zamanda həmin institut tərəfindən Müstəqil Azərbaycanın 20 illiyinə həsr olunmuş eyni adlı, **“Din və ictimai təhlükəsizliyin aktual problemləri”** adlı iri həcmli kitab yazılıb çap olunmuş, bu sahədə çalışan mütəxəssislərə, habelə geniş oxucu kütləsinə çatdırılmışdır.

Lakin bununla belə, qeyd etmək istərdik ki, görüləsi işlərimiz də az deyildir və müvafiq təsisatlar, elmi işçilər bu sahədəki fəaliyyətlərini davam etdirməlidirlər.

¹Heydər Əliyev. *Müstəqillik yolu*. Bakı 1999, səh. 77-78